

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 316.323:339.9

DOI: 10.15587/2313-8416.2017.104707

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ГЛОБАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

© Б. О. Шевченко, Т. А. Непокупна

У роботі проаналізовано основні процеси соціально-економічного транзиту світу, що глобалізується, моральні протистояння його основних суб'єктів. Виокремлено основні сфери, в яких духовно-ціннісні чинники формування економічної поведінки мають стати пріоритетними. Наголошено на домінуванні національно орієнтованого економічного прагматизму з урахуванням різнобарвності соціально-економічного та культурного ландшафту України

Ключові слова: цінності, глобалізація, економічна поведінка, протистояння, співробітництво, модель майбутнього, національні інтереси

1. Вступ

Аналіз перебігу світових економічних процесів кінця XX – початку XXI ст., які набули ознак перманентної кризи, свідчить про те, що успішний розвиток складних соціально-економічних систем, чи то на національному рівні, чи на рівні глобальних інтеграційних утворень, визначається не лише економіко-політичними, а й соціально-психологічними, культурними чинниками. Такий висновок є наслідком чисельних спроб пояснити і розв'язати парадоксальність процесів сучасної глобалізації, які спочатку виникають і розвиваються як втілення спроб суспільства віднайти більш ефективні і раціональні форми та методи організації економічної діяльності, знайти відповіді на глобальні сучасні виклики, надалі у своєму розвитку самі перетворюються у глобальний виклик для суспільства. Таке відбувається внаслідок безальтернативної експансії неоліберальної ринкової ідеології сучасної глобалізації в усі сфери суспільного життя національних спільнот, входження її в суперечність із культурними, ціннісними і світоглядними основами національної свідомості та ідентичності. Очевидна неспроможність намагань пояснити суперечливу природу сучасних трансформаційних процесів економічної глобалізації у термінах і категоріях ринкової раціональності актуалізує проблему імплементації до арсеналу сучасного економічного аналізу поведінкових аспектів суспільного розвитку.

2. Літературний огляд

Дослідження природи духовно-ціннісних основ господарської поведінки було започатковане М. Вебером [1, 2]. Обґрунтовані вченим методологічні принципи аналізу морального підґрунтя ціннісно-раціональної діяльності взяті на озброєння і в пост-

некласичній методології аргументування взаємозв'язку питань глобалізації, глобальних викликів та еволюції ціннісних засад суспільства. Основи такого підходу знайшли свій розвиток у спробах виділення універсальних цінностей, властивих усім світовим культурам [3], у дослідженнях взаємообумовленості національних культур та процесів глобалізації в різних частинах світу [4, 5], феномену стандартизації свідомості в умовах глобалізації [6].

Внеском вітчизняних учених у дослідження природи ціннісних основ економічної поведінки є поглиблений аналіз еволюції духовних цінностей та загальних світоглядних засад, що перебувають в основі сучасного розвитку в умовах глобалізації [7]. Спроба вирішення суперечності між економічною раціональністю сучасних трансформаційних мегатрендів та людиною-особистістю, «як універсальною істотою, в якій нероздільні свідоме, під- і безсвідоме начала» [8].

Незважаючи на те, що ціннісна і культурна складова господарювання набула детермінованості усвідомленим науковим економічним та соціокультурним знанням, не вирішеними залишаються проблеми визначення духовно-ціннісних основ економічної поведінки глобальних груп акторів у глобальній економіці.

3. Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – виокремлення основних сфер культурного та соціально-економічного середовища, в яких духовно-ціннісні основи виступають домінуючими у формуванні економічної поведінки глобальних суб'єктів глобалізованого світу.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. Виокремити базові сфери домінування духовно-ціннісних основ як ключових факторів формування поведінки основних груп факторів в глобальній економіці.

2. Розкрити зміст протистояння між основними групами глобальних акторів за моральне домінування як детермінанти формування економічної поведінки.

3. Визначити пріоритети економічної поведінки у міжнародному співробітництві у сучасних цивілізаційних процесах.

4. Обґрунтувати важливість формування поведінкових моделей майбутнього у контексті гармонізації діяльності людини і природного середовища.

4. Дослідження впливу неекономічних факторів на економічну поведінку глобальних акторів у глобалізаційних процесах

Розвиток світової економіки з початку XXI ст. відбувався у парадигмі тріумфу глобалізації, що базувалася на неоліберальних рецептах, та поступово привів до розбалансування механізмів макроекономічної стабілізації. Постійні глобальні дисбаланси та асиметрії в усіх сферах суспільного життя, зумовлені зростанням ризиків і невизначеності перетворилися у невід’ємні риси сучасного економічного середовища на глобальному і локальному рівнях, стали елементами впливу на формування особливостей економічної поведінки суб’єктів як на макро-, так і на макрорівні. Як реакція на таку нову реальність, у поведінкових науках актуалізується потреба аналізу економічної поведінки суб’єктів у глобальній економіці, яка б поширювалася на поведінку у соціальному середовищі на рівні окремих країн, регіонів, спільнот, фірм і особистостей.

Незважаючи збройні протистояння у різних частинах сучасного світу, постійні торговельні і валютні війни, аналіз їх причин і особливостей поведінки їхніх суб’єктів у наукових дослідженнях вищезгаданих авторів, дозволяє виокремити три функціональні групи суб’єктів глобального світу, які відрізняються специфічними видами поведінки і суттєво впливають на рівень і динаміку економічної поведінки в світі. Базовими сферами домінування духовно-ціннісних основ як ключових факторів формування видів поведінки основних груп акторів в глобальній економіці є: моральне протистояння, міжнародне співробітництво, формування моделей поведінки майбутнього.

Стосовно першої сфери, вважаємо, що в сучасну епоху світова спільнота входить у широкомасштабну боротьбу за моральне домінування. Етнічно-конфесійні вимоги поширюються і доповнюють вже існуючі політико-територіальні й економічні суперечності між соціальними групами і національними утвореннями. Розпалюється війна переконань і віросповідань, які є найжорстокішими. Сьогодні несе трагічні свідчення руйнувань і тероризму на моральному підґрунті у глобальному світовому масштабі. На всіх континентах поширюється протистояння прихильників різних моральних витоків і основ, релігійних вірувань і переконань. Серед останніх, як найбільш чисельні, можна виокремити такі конгломерати: носії ідеології християнсько-демократичного пра-

гматизму, адепти ісламського фундаменталізму, прихильники конфуціанського світобачення. Представники кожної із цих груп є носіями психологічних особливостей, мають свої генетичні ознаки, які визначають тип поведінки еліт, населення, господарюючих суб’єктів.

Найбільш суттєві здобутки на шляху господарського і технічного прогресу мають носії християнсько-демократичного прагматизму. Вони є лідерами у світі інформатики і військової могутності. Його представники дедалі більше стають прихильниками підприємницької і фінансової розпусти, що важко корелювати з ортодоксальністю «сімейного» католицизму і прогресивною творчою «розкутістю» протестантизму. Злиденність населення і низький рівень освіченості ісламський фундаменталізм компенсує монолітністю фанатизму прихильників магометанського віровчення і жорстким дотриманням встановлених Кораном канонів життєвого устрою. На засадах конфуціанського бачення функціонування суспільства у Китаї розбудовується «соціалізм з китайським обличчям», в якому, відповідно до стародавніх конфуціанських заповітів, бізнес, державні інститути і бюрократія органічно вбудовуються в адміністративно-субординовану ієрархію і порядок однопартійного управління.

Глибинні суперечності і розбіжності у моральних і культурних основах життєвого устрою цих багатовікових духовно-релігійних конгломератів суттєво ускладнюють досягнення компромісу між ними, не зважаючи на тісну співпрацю і прагнення до порозуміння. Свідченням тому є підсумки історичної зустрічі у лютому 2016 р. лідерів найбільш могутніх світових християнських конфесій – православної і католицької. Зустріч була вельми корисною у руслі загальногуманістичного єднання у боротьбі з проявами релігійного фанатизму, проте її підсумки свідчать про неспроможність сторін досягти компромісу у конфлікті з внутрішніх богословських мотивів [9].

Україна, яка знаходиться на перехресті географічного, соціокультурного і господарського транзиту, опинилася в епіцентрі світових тектонічних зрушень, які ускладнюються суперечностями геополітичної, моральної і господарської подвійності її населення, що і визначає особливості його економічної поведінки. В моральному контексті спостерігається полярне розмежування культур співвітчизників: західного прагматизму і східного містицизму, в господарському – відставання від технологічно розвинених країн в авангарді світової економіки і значна нерівномірність внутрішньо регіонального розвитку. Навіть найбільш промислово розвинені регіони України залишаються позаду світових лідерів на відстані цілого технологічного укладу.

В умовах вакууму загальнонаціональної ідеї, здатної об’єднати співвітчизників зі сходу і заходу країни, розмежованих лінією «цивілізаційного зламу» [10], як це часто бувало в історії, українці звертаються до віри, втіленням якої є Українська Православна Церква. Однак і Церква, яка сьогодні занурена у вир міжконфесійного антагонізму, не спроможна ефективно протистояти тліючій міжнародній ворожнечі, не продукує примирення і єднання, а інколи

і навпаки – роздмухує полум'я нетерпіння і ворожнечі. Все це разом із недоліками державної соціокультурної політики, розхитує національну єдність, традиції міжнародного спілкування, міждержавні добросусідські відносини, вітчизняну культуру виховання, освіти, професійної підготовки. Вважаємо можливим констатувати сформовану тенденцію руйнування народно-патріотичної і державної цілісності, різноспрямованість духовності, православ'я і культури з відповідними негативними змінами у поведінці українців, у тому числі господарюючих суб'єктів.

Актуальність і значущість другої сфери – міжнародного співробітництва – обумовлені тим, що в умовах ринкової демократії зовнішня торгівля, валютно-фінансові угоди, страхування, туризм, митні та інші зовнішні операції належать до найбільш складних видів господарської діяльності. Це пояснюється тим, що до особливостей внутрішньої економіки у зовнішніх відносинах додаються міжнародні валютно-фінансові, організаційно-правові та інші питання, які реалізуються в умовах певної міжнародної обстановки, з урахуванням політичних, економічних, дипломатичних, військових і інших інтересів окремих держав, громадських і ділових кіл.

З позицій поведінкової науки і практики слід зазначити, що специфіка зовнішньоекономічної діяльності вимагає особливої професійної і мовної підготовки, кваліфікованих знань світових товарних і фінансових ринків, умов експорту-імпорту товарів і послуг та багато інших компетентностей. До професійних якостей обов'язково додаються вимоги особистісного характеру, як то: вміння слухати і почути, тактовно і гнучко, але при цьому твердо відстоювати позиції у складних ділових трактаціях, вираховувати і враховувати сильні і слабкі сторони партнерів і конкурентів та ще багато іншого такого, що забезпечує діловий успіх і страхує ризики.

Сучасна українська політико-економічна практика залишила у минулому радянську модель державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність, яка означала підпорядкування державних інтересів ідеологічній демагогії і амбіціям партійної еліти. Жорстке централізоване управління радянського періоду обмежувало коло учасників комерційних операцій. Підприємства-постачальники експортної продукції, одержувачі імпорту були відсторонені від ділової практики, що породжувало поведінковий ефект безгосподарності. Але прямого розкрадання ресурсів, розпродажу багатств країни, які створювалися і накопичувалися працею поколінь за умов монополії зовнішньої торгівлі, не було.

Пострадянська Україна розкувала себе від монополії зовнішньої торгівлі і годувалась, переважно, за рахунок експорту низькотехнологічної продукції з незначним рівнем переробки. Обсяг експортованих машин, обладнання і електротехніки, який в загальній структурі товарного експорту України за всі часи незалежності ніколи не перевищував 36 %, а у 2016 р. взагалі склав лише 8,3 % [11], свідчить про те, що процеси демократизації зовнішніх економічних відносин в Україні відбувалися за відсутності продуманої і виваженої стратегії зовнішньоекономічного і науково-технічного співробітництва. Кошти отримані

від експорту не спрямовувалися на розвиток виробничої бази, що значно вплинуло на поглиблення сучасних кризових процесів.

Зроблена ставка на домінування ринкового саморегулювання, а по суті – самоусунення чи неспроможність держави до ефективного регулювання, перетворила зовнішню торгівлю у джерело кримінального збагачення вузького кола обраних, вимиванню коштів із системи господарського обігу, позбавила країну власної джерельної бази економічного розвитку. Така ситуація, разом з низкою чинників тієї ж, кримінальної по суті, природи, призвели господарство країни до боргової кабали, яка за своїми обсягами зрівняна з річним ВВП країни, до стану, за якого єдиним джерелом підтримки економіки країни стають чергові позики світових фінансових інститутів. Щоб згладити очевидну трагічність ситуації, уряд починає вдаватися до маніпуляції з, так би мовити, реструктуризацією державного боргу і створює прецедент, якого ще не знала історія економіки сучасної України: за можливість реалізації сьогоденних короткотермінових цілей будуть розраховуватися прийдешні покоління часткою від зростання валового продукту. Найжахливіше в цьому є те, що народ країни, її експертне середовище, народні обранці «проковтнули» такі факти. Причину цього вбачаємо у сформованій і, на превеликий жаль, майже типовій рисі економічної поведінки сучасного українського суспільства – економічній безграмотності. І це не є проявом стихійності протікання соціально-культурних процесів, а усвідомленої політики, спрямованої на перетворення населення в об'єкт маніпуляцій, яка реалізується, серед іншого, шляхом нехтування обов'язковості економічної освіти, виведення її за межі програм шкільної і університетської освіти.

Отже, поведінка у сфері міжнародного співробітництва і його найважливішій складовій – зовнішній торгівлі – вимагає режиму твердого державного регулювання в рамках виваженої економічної, соціальної і міжнародної політики. Без створення ефективного механізму такого регулювання зовнішньоекономічні зв'язки перетворюються у деструктивні елементи поведінки економічних суб'єктів на шкоду національним інтересам.

Третя сфера – формування поведінкових моделей майбутнього – виступає основою аналізу поведінки економічних суб'єктів в умовах сучасного екологічного стану, характерною рисою якого є зростаюче ресурсне обмеження. Людське суспільство, яке вже відчуває суттєву нестачу сировини і джерел енергії для забезпечення бажаної динаміки ВВП за моделями звичної економічної поведінки, буде змушене відшукувати та приймати нові форми і моделі економічного буття. Ґрунтуватися такі моделі будуть на поведінці, пов'язаною зі станом вибору: вибору як процесу усвідомленого самообмеження. Для того, щоб гармонізувати діяльність людини і реакцію природного середовища, відвернути загрозу глобальної екологічної кризи людство має розробити і засвоїти принципи екологічного господарювання і управління антропогенними потоками. Людина має навчитися брати у біосфери не більше, ніж вона здатна віддавати. Найвірогідніші перспективи в цьому може запропонувати

ти тільки консолідована міждисциплінарна наука. Її найновішим симбіозом є ноосферизм – наука про ноосферний розвиток, теоретико-методологічні основи якого були закладені В. І. Вернадським.

5. Результати досліджень та їх обговорення

Результатами дослідження є емпіричне обґрунтування нагальності наукової дискусії стосовно ролі неекономічних факторів у аналізі поведінкових реакцій глобальних суб'єктів у глобалізованому світі. Предметом такої дискусії має стати господарський устрій суспільства як проекція філософських, релігійних і культурних установок, притаманних конкретному суспільству, соціальній групі, території. Тобто, економіка – це не відокремлена реальність із суто автономною внутрішньою логікою, а похідна від позаекономічних факторів.

6. Висновки

1. Аналіз перебігу процесів у сучасних економічних реаліях, основною рисою яких є, поки що, безальтернативна глобалізація, дозволив виокремити основні сфери – моральне протистояння, міжнародне

співробітництво, формування моделей поведінки майбутнього, в яких духовно-ціннісні чинники формування економічної поведінки мають стати домінуючими і пріоритетними.

2. Загострення морального протистояння між основними групами глобальних акторів у сучасних цивілізаційних процесах – носіями ідеології християнсько-демократичного прагматизму, адептами ісламського фундаменталізму і прихильниками конфуціанського світобачення – утворює сферу формування економічної поведінки, детермінованою єдністю або розбіжностями моральних начал визначених груп.

3. Поведінка у сфері міжнародного співробітництва і його провідній складовій – міжнародній торгівлі – актуалізує цінності пріоритету національних інтересів, імперативу економічного прагматизму і державного регулювання.

4. Сфера формування моделей економічної поведінки майбутнього є простором домінування поведінки, ґрунтованої на ціннісних основах гармонії діяльності людини і природного середовища, як практики реалізації наукових ідей про ноосферний розвиток.

Література

1. Вебер, М. Протестантская этика и дух капитализма [Текст] / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Вебер, М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [Текст] / М. Вебер. – К.: Політика, 1998. – 534 с.
3. Schwartz, S. H. Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? [Text] / Schwartz, S. H. // Journal of Social Issues. – 1994. – Vol. 50, Issue 4. – P. 19–45. – Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/0131/5b84c630055a16e45f91b97509807680c70d.pdf> doi: 10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x
4. Inglehart, R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies [Text] / R. Inglehart. – Princeton: Princeton University Press, 1997. – 464 p.
5. World Values Survey/European Values Survey (WVS/EVS). The Values Surveys 1981–2004 [Electronic resource]. – Available at: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>
6. Ритцер, Дж. Современные социологические теории [Текст] / Дж. Ритцер. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с. – Режим доступа: <http://socioline.ru/book/dzhordzh-rittser-sovremennye-sotsiologicheskie-teorii>
7. Идентичности и ценности в эпоху глобализации [Текст] / Ю. Н. Пахомов и др.; ред. Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко. – К.: Наукова думка, 2013. – 601 с.
8. Тарасевич, В. М. О трансформации фундаментальной экономической науки в XXI веке [Текст]: зб. наук. ст. п'ятої Всеукр. наук.-пр. конф. / В. М. Тарасевич // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – С. 11–15.
9. Совместное заявление Папы Римского Франциска и Святейшего Патриарха Кирилла [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4372074.html>
10. Гальчинський, А. С. Помаранчева революція і нова влада [Текст] / А. С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
11. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2016 році [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1216_u.htm

*Рекомендовано до публікації д-р екон. наук, професор Яковенко Л. І.
Дата надходження рукопису 26.04.2017*

Шевченко Борис Олексійович, кандидат економічних наук, доцент, кафедра політекономії, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
E-mail: shevchenkob68@gmail.com

Непокупна Тетяна Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, кафедра політекономії, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000
E-mail: tnepokupnaya@gmail.com